

Dr hab. Szymon Wiśniewski, prof. UŁ

Łódź, dn. 20.11.2023 r.

Instytut Zagospodarowania Środowiska
i Polityki Przestrzennej
Wydział Nauk Geograficznych
Uniwersytet Łódzki

90-142 Łódź
ul. Kopcińskiego 31
szymon.wisniewski@geo.uni.lodz.pl

Recenzja
osiągnięć naukowych dra Rafała Wiśniewskiego
w postępowaniu habilitacyjnym, w dziedzinie nauk społecznych,
w dyscyplinie geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna

1. Podstawy formalne

Recenzja została przygotowana w ramach realizacji zadania powierzonego przez Radę Doskonałości Naukowej i Radę Naukową Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN. W dniu 26 czerwca 2023 r. (działając na podstawie art. 221 ust. 4 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce), Rada Doskonałości Naukowej, a następnie w dniu 4 października 2023 r. (działając na podstawie art. 221.1. ust. 5. Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce) Rada Naukowa Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN powołały mnie w skład Komisji habilitacyjnej w postępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego dr. Rafałowi Wiśniewskiemu, wyznaczając mi rolę recenzenta. Zostałem o tym poinformowany przez Dyrektora Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN, dra hab. Michała Słowińskiego, prof. IGiPZ pismem z dnia 16 października 2023 r.

Recenzja stanowi analizę spełnienia wymogów stawianych kandydatom do stopnia doktora habilitowanego, sformułowanego w art. 219 ust. 1 Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 20 lipca 2018 r., którym jest (1) posiadanie stopnia doktora, (2) posiadanie w dorobku osiągnięcia naukowego, stanowiącego znaczny wkład w rozwój określonej dyscypliny (tutaj geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej) oraz (3) wykazywanie się istotną aktywnością naukową, realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej, w szczególności zagranicznej.

Przedłożonym do oceny osiągnięciem naukowym, potencjalnie stanowiącym znaczny wkład w rozwój dyscypliny geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna jest cykl pięciu, powiązanych tematycznie, publikacji naukowych pt. *Dostępność do usług publicznych w kontekście przemian ludnościowych*:

1. Wiśniewski, R. (2015), *Społeczna percepcja dostępności przestrzennej do usług*, Studia Regionalne i Lokalne, 4, 44-63,
2. Wiśniewski, R., Szejgiec-Kolenda, B., & Śleszyński, P. (2016), *Population changes and population ageing in Poland between 1960 and 2011*, Geographia Polonica, 89(2), 259-265,
3. Stępiak, M., Wiśniewski, R., Goliszek, S., & Marcińczak, S. (2017), *Dostępność przestrzenna do usług publicznych w Polsce*, Prace Geograficzne, 261. Warszawa: IGiPZ PAN,
4. Rosik, P., Stępiak, M., & Wiśniewski, R. (2021), *Delineation of health care deserts using accessibility measures: the case of Poland*, European Planning Studies, 29(6), 1151-1173,
5. Wiśniewski, R., Stępiak, M., & Szejgiec-Kolenda, B. (2021), *Accessibility of public services in the age of ageing and shrinking population: are regions following trends*, Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, 103(1), 55-74.

a ponadto autorskie lub współautorskie publikacje naukowe oraz prace dra Rafała Wiśniewskiego, upowszechniające wybrane zagadnienia wiedzy geograficznej.

2. Sylwetka kandydata

Dr Rafał Wiśniewski ukończył w 2001 r. dzienne studia magisterskie na Wydziale Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego (Instytut Krajów Rozwijających się). Na podstawie pracy magisterskiej zatytułowanej *Walory turystyczne a dostępność komunikacyjna w Radżastanie* uzyskał tytuł magistra w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej. Równolegle realizował Uzupełniające Studia Ochrony Środowiska w tej samej jednostce. W 2011 r. uzyskał stopień naukowy doktora nauk o Ziemi w zakresie geografii (na mocy decyzji z dnia 30 marca 2011 r. Rady Naukowej Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN). Było to możliwe dzięki realizacji i obronie rozprawy doktorskiej zatytułowanej *Dojazdy do pracy do Białegostoku – przemiany w okresie 1983-2005 na tle sytuacji demograficznej i społecznej* (promotor: dr hab. Tomasz Komornicki, prof. IGiPZ PAN, recenzenci: prof. dr hab. Andrzej Gawryszewski, dr hab. Jerzy Kitowski, prof. UR). Kandydat wcześniej nie ubiegał się o nadanie stopnia doktora habilitowanego. Habilitant przez dość długi okres (od obrony pracy doktorskiej minęło 12 lat)

nie rozwijał (lub nie ujawnił tego w dokumentacji) swoich kompetencji badawczych w formie udziału w szkoleniach czy np. uczestnictwa w studiach podyplomowych.

Przebieg pracy naukowo-zawodowej Habilitanta jest nierozdzielnie związany z Instytutem Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyńskiego PAN. Realizował On w nim Studium Doktoranckie (2005 - 2011) aby następnie objąć stanowisko młodszego dokumentalisty (od 2010), adiunkta (od 2011), specjalisty (od 2019) i ponownie adiunkta (od 2020), na którym pracuje do momentu sporządzenia dokumentacji niezbędnej w postępowaniu habilitacyjnym.

Dr Rafał Wiśniewski jest autorem lub (głównie, bo w około 77%) współautorem 79 publikacji (w tym dziewięciu przed uzyskaniem stopnia doktora), włączając w tę liczbę cykl stanowiący osiągnięcie naukowe. Ich struktura liczebności prezentuje się następująco: 37% - artykuły naukowe (opublikowane między innymi w takich czasopismach jak: *Studia Regionalne i Lokalne*, *Europa XXI*, *Moravian Geographical Reports*, *Przegląd Geograficzny*, *Bulletin of Geography Socio-economic Series*), 29% - monografie naukowe, 18% - raporty z projektów, working papers, itp., 9% - rozdziały w monografiach naukowych, 5% - prace pod redakcją, 3% - prace popularno-naukowe. Habilitant w autoreferacie wskazuje, proporcję prac opublikowanych przed i po obronie pracy doktorskiej – 10 do 64. Jest to nieco mylące, ponieważ nie sumuje się do całkowitej liczby publikacji, podanej wcześniej (nawet przyjmując, że jedna z nich została dopiero pozytywnie zrecenzowana). W innym miejscu autoreferatu, rzeczywiście, pojawia się liczba 74. Jest to zapewne wyłącznie niedopatrzenie, lecz może być dezorientujące.

Dr Rafał Wiśniewski podkreśla rolę działań zespołowych w współczesnej nauce. Nie można się z tym poglądem nie zgodzić. Z jednej strony, wciąż wzrastająca specjalizacja pracowników nauki i intensywność prac badawczych czy aktywności publikacyjnej, zmusza do podziału pracy. Z drugiej, współpracę uzasadnia fakt, że to właśnie na styku specjalności uwidaczniają się często najciekawsze naukowo spostrzeżenia. Prowadząc jednak rozważania na temat pracy zespołowej w kontekście oceny dorobku Kandydata w postępowaniu habilitacyjnym, w opinii recenzenta, należy zwrócić uwagę na pełnioną rolę w danym zespole. Niezależnie, czy dedykowany jest on realizacji projektu badawczego, czy przygotowaniu publikacji. Zdolność współpracy w zespole jest bardzo istotna ale zupełnie czym innym jest koordynowanie jego działań, a czym innym nawet najlepiej realizowane wykonawstwo. Podobnie, wyłączna odpowiedzialność za przygotowanie publikacji, szczególnie

w początkowym okresie pracy naukowej, daje badaczowi umiejętności, których brak pokutować może później, nawet w najlepszym zespole.

Współczynnik wpływu (IF) wyliczony dla czasopism, w których publikował Habilitant, wynosi 11.491. Liczba cytacji (wraz z autocytacjami) prac Kandydata wynosi: 70 (Web of Science), 102 (Scopus) i 577 (Google Scholar). Zgodnie z tą kolejnością baz, Jego Index Hirscha przyjmuje odpowiednio wartości: 5, 6 i 15. Biorąc pod uwagę okres pracy naukowej Habilitanta a szczególnie liczbę lat, które upłynęły od obrony pracy doktorskiej, wartości przywołanych wskaźników uznać można za przeciętne.

3. Ocena osiągnięcia naukowego

Przedłożone osiągnięcie naukowe dr Rafał Wiśniewski opatrzył *autorskim komentarzem do cyklu powiązanych tematycznie publikacji naukowych*. Liczy on 29 stron i przyjmuje następującą, siedmioelementową strukturę: *wstęp, cele i hipotezy badawcze, metody badań, zasięg przestrzenny i zakres czasowy, związki dostępności do usług z przemianami ludnościowymi, dostępność do usług publicznych w kontekście przemian ludnościowych – omówienie wyników badań, podsumowanie, bibliografia*.

We wstępie Habilitant dokonuje krótkiej charakterystyki problematyki badawczej i uzasadnia sensowność podejmowania analiz w jej zakresie. W pierwszym zdaniu (*Problem dostępności do różnych rodzajów usług publicznych dotyczy każdego człowieka, niezależnie od jego wieku*.) pojawia się stwierdzenie, które sugerować może, że głównie wiek determinuje korzystanie z usług. Dobrym zabiegiem byłoby wyjście od szerszego wachlarza czynników i poprzez uzasadnioną eliminację pozostałych, dojść właśnie do wieku. Dałoby to od samego początku poczucie, że analiza prowadzona jest ze świadomością celowej rezygnacji z innych uwarunkowań i dlatego akurat na wieku się skoncentrowano. Nieco dalej zostaje sformułowane pytanie (...), *jak określić „odpowiedni” poziom dostępności do usług, który zależy od wielu czynników (m.in. od rodzaju danej usługi i jej poziomu centralizacji), w tym cech indywidualnych?* O czyje lub czego cechy pyta Habilitant? W dalszej części wstępu dr Rafał Wiśniewski zarysowuje relację pomiędzy kluczowymi dla jego badań zagadnieniami badawczymi – dostępnością do usług i przemianami ludnościowymi. Na koniec opisuje On wzajemne powiązania pomiędzy publikacjami wchodzącymi w skład cyklu. Należy zdecydowanie podkreślić, że podejmowana przez Habilitanta tematyka badawcza warta jest zgłębiania a jej waga, szczególnie z perspektywy aplikacyjnej, w dobie obserwowanych przemian demograficznych, będzie wzrastać.

Za główny cel recenzowanych badań Kandydat przyjął *identyfikację poziomu dostępności usług publicznych, jego przestrzennego i funkcjonalnego zróżnicowania oraz określenie różnic w poziomie dostępności w zależności od rodzajów usług w kontekście przemian ludnościowych tj. depopulacji i demograficznego starzenia się społeczeństwa*. Pomimo, że jest on dość rozbudowany (co może utrudniać zrozumienie), w pewnym zakresie jest nico nieprecyzyjny. Nie wskazano chociażby o jak rozumianej dostępności mowa czy w jakim zakresie przestrzennym cel ten będzie realizowany. Habilitant przyjął osiągnięcie celu poprzez uprzednie zrealizowanie pięciu celów szczegółowych. Są one ściśle związane z tematyką poszczególnych publikacji, wchodzących w skład cyklu. Kolejność celów jest logiczna i w uporządkowany sposób prowadzi do przyjętego celu głównego. Należy jednak ponownie zauważyć brak precyzji w sformułowaniach części z nich. Dla przykładu, *określenie czynników wpływających na społeczną percepcję poziomu dostępności do wybranych usług publicznych* – gdzie, w jakim zakresie przestrzennym? (podobnie w celu numer dwa); *identyfikacja poziomu dostępności do usług publicznych (administracja publiczna, opieka nad dziećmi, usługi edukacyjne, medyczne, kulturalne) w Polsce na poziomie gminnym (2015) i ich terytorialnego zróżnicowania* – jakiego rodzaju dostępności? (podobnie w celach numer cztery i pięć), ponadto, chodzi zapewne o wynik identyfikacji (czy jak w przypadku kolejnego celu - oceny) a nie o sam proces; *identyfikacja dysproporcji w poziomie dostępności do usług publicznych w zależności od nasilenia i charakteru procesów demograficznych oraz identyfikacja istniejących prawidłowości przestrzennych* – którego zjawiska dotyczyć ma identyfikacja istniejących prawidłowości przestrzennych?

Bardzo dobrym zabiegiem jest powiązanie poszczególnych celów drobnym komentarzem, wskazującym w jaki sposób wzajemnie się one łączą. Tutaj jednak, w opinii recenzenta, zastosowano czasami skróty myślowe, mogące powodować niezrozumienie intencji Autora, np. (...) *określić wagę analizowanych rodzajów usług* – ze względu na jaki element owa waga została określona, (...) *wykorzystane w obliczeniach poziomu dostępności z uwzględnieniem elementu konkurencji (popyt vs podaż)* – jeśli konkurencji, wskazane byłoby, w zależności od metodycznego spojrzenia na zjawisko, popyt vs popyt albo podaż vs podaż (...) *realizacja tego celu była próbą metodyczną wykorzystania dostępności do usług publicznych do celów planistycznych* – można domniemywać, że chodzi o wykorzystanie wybranej metody oceny poziomu dostępności (np. transportowej) do usług publicznych jako narzędzia wspierającego proces planowania przestrzennego.

Habilitant sformułował dwie hipotezy badawcze, których weryfikacja determinowała przebieg prac zaprezentowanych w autoreferacie. Hipotezy zostały zdefiniowane poprawnie, chociaż podobnie jak w przypadku celów, brak precyzji części sformułowań (np. wskazano o jakich procesach ludnościowych mowa ale nie doprecyzowano, o które chodzi usługi publiczne czy o jak rozumianej dostępności myśli Kandydat) może powodować trudności z ich weryfikacją. Recenzowany cykl publikacji został przygotowany w trzech etapach – wstępnym, dedykowanym dostępności i łączącym sfery usług i dostępności. Zakres przestrzenny badań dotyczył generalnie całej Polski, w rozdzielczości gminnej. Wyjątkiem jest publikacja, stanowiąca pierwszy element cyklu. Jej odmienny, pod względem zakresu przestrzennego, charakter może implikować pewne wątpliwości (omówione w dalszej części recenzji) względem interpolowania uzyskanych w niej wyników na pełny zbiór gminy w kraju. Ważnym i wartościowym elementem ocenianego cyklu prac jest niewątpliwie szeroki zestaw danych źródłowych (między innymi dotyczących rozmieszczenia usług). W dalszym fragmencie części *Metody badań, zasięg przestrzenny i zakres czasowy* Autor wprowadza akapit dotyczący rozważań nad wieloma obliczami dostępności. Ma on zapewne stanowić tło dla omówienia stosowanej metodologii. W opinii recenzenta, wprowadza jednak pewien chaos. Omawia kluczowe dla pracy zjawisko zdawkowo i tym samym nie ułatwia znanadto zrozumienia późniejszych decyzji w zakresie doboru metod badawczych. Dodatkowo, za chwilę Autor wraca do omawiania pojęcia w dalszej części autoreferatu - *Związki dostępności do usług z przemianami ludnościowymi*. Kolejny akapit autoreferatu zawiera przedstawienie zastosowanych grup metod, nieco bardziej uszczegółowiony w tabeli nr 1. Kwestie metodologiczne omawiane są również przy okazji komentarzy dotyczących poszczególnych publikacji w cyklu, jednak cenna byłaby nieco szersza refleksja już w tym miejscu autoreferatu. Zastosowane metody i narzędzia badawcze to bardzo istotny element recenzowanych prac i ich duży walor.

W przywołanej już części *Związki dostępności do usług z przemianami ludnościowymi*, Habilitant zawarł podstawy teoretyczne podejmowanej problematyki badawczej. Odwołał się do wybranych publikacji, odnoszących się do problematyki usług, transportu, dostępności, przemian demograficznych i badań wzajemnie je łączących. Przegląd jest interesujący, logicznie opracowany i definiuje lukę, której zapełnienia podjął się dr Rafał Wiśniewski, realizując swoje badania. Spodziewać można by się było jedynie nieco większego udziału wyników najnowszych badań. Autor wyjaśnił w jaki sposób postrzega kluczowe dla Jego badań pojęcia. To dobrze wprowadza w dalszą lekturę autoreferatu. Biorąc pod uwagę, że badania

koncentrują się na styku dostępności (do usług) i procesów demograficznych (między innymi starzenia się) warto byłoby wspomnieć o podejściu *accessibility by proximity* (np. Pajares i in. 2021)¹, bardzo dobrze pasującym do podejmowanych przez Kandydata badań.

W części *Dostępność do usług publicznych w kontekście przemian ludnościowych – omówienie wyników badań*, Habilitant syntetycznie opisuje zawartość każdej z publikacji w cyklu. Wskazuje jakie wyniki przyniosły przeprowadzone badania cząstkowe i jaki jest ich wkład w realizację celu głównego i celów szczegółowych cyklu, jako całości. Na wstępie należy podkreślić, że każda z prac, wchodzących w skład ocenianego cyklu została złożona do redakcji czasopism i wydawnictwa seryjnego (Studia Regionalne i Lokalne, Geographia Polonica, Prace Geograficzne, European Planning Studies, Geografiska Annaler: Series B, Human Geography), które zdecydowały się skierować przedłożone manuskrypty do recenzji. Przeszły one ten proces pozytywnie i finalnie zostały opublikowane. Całkowita wartość punktowa publikacji, zgodnie z listą Ministerstwa Edukacji i Nauki (na 2021 r.), wynosi 430 (od 40 do 120), zaś ich sumaryczny IF to 6.227.

W pierwszej publikacji (*Spółeczna percepcja dostępności przestrzennej do usług*) Habilitant² podjął próbę zidentyfikowania czynników, które wpływają na sposób oceny dostępności usług w Polsce. Artykuł zawiera wyniki projektu badawczego, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (NN306564940), realizowanego pod kierownictwem prof. dr hab. Tomasza Komornickiego. Badanie skupiło się na zrozumieniu, jak różne czynniki, takie jak stopień centralizacji usług oraz pewne aspekty ekonomiczne i indywidualne (takie jak posiadanie samochodu i prawa jazdy), wpływają na sposób, w jaki ludzie postrzegają dostępność usług. Artykuł opiera się na informacjach zebranych w trakcie badań ankietowych i wywiadów pogłębionych, przeprowadzonych w obszarach gmin, przez które przebiegają wybrane odcinki dróg, poddane analizie. Badania koncentrowały się na ocenie, w jaki sposób konkretne odcinki dróg funkcjonują i są wykorzystywane. Na tej podstawie dokonano oceny, jak społeczeństwo postrzega dostępność do określonych usług, przeprowadzono analizę zmian w częstotliwości korzystania z dróg oraz zmian w jakości życia i poziomie bezpieczeństwa.

Dane, dotyczące postrzegania zmian w dostępności usług, pochodzą z dwóch źródeł: przeprowadzenia wywiadów z przedstawicielami władz lokalnych oraz realizacji badań ankietowych w gminach, przy udziale społeczności związanych ze szkołami podstawowymi,

¹ Pajares, E., Büttner, B., Jehle, U., Nichols, A., & Wulforst, G. (2021). Accessibility by proximity: Addressing the lack of interactive accessibility instruments for active mobility. *Journal of transport geography*, 93, 103080.

² Jest jednym autorem.

gdzie zebrano łącznie około 2 500 wypełnionych ankiet. Badane gminy obejmują obszary, przez które przebiegają wytypowane korytarze drogowe. Wybór próby został dokonany na podstawie kryterium uwzględnienia rodziców i opiekunów dzieci w wieku szkolnym. Jak wskazuje dr Rafał Wiśniewski, metoda ta została wybrana z dwóch głównych powodów. Po pierwsze, korzystanie z szkół jako pośrednika w kontaktowaniu się z respondentami pozwoliło na uzyskanie stosunkowo wysokiej liczby odpowiedzi, co było bardziej efektywne niż stosowanie ankiety pocztowej i wiązało się z niższymi kosztami. Po drugie i ważniejsze ze względu na całość badania realizowanego w ocenianym cyklu, wyniki zebrane od dobranej próby badawczej odzwierciedlają opinie najbardziej aktywnej części badanej społeczności, czyli osób, które są stosunkowo mobilne (i korzystają z badanej infrastruktury drogowej), aktywne ekonomicznie oraz posiadające stabilną sytuację życiową; pracujące na utrzymanie swoich rodzin. Badanie jest bez wątpienia dobrze zaprojektowane i przeprowadzone a uzyskane wyniki cenne z perspektywy realizacji celu głównego ocenianego cyku. Habilitant wskazuje, że tym samym zrealizowano cel dotyczący *określenia czynników wpływających na społeczną percepcję poziomu dostępności do wybranych usług publicznych*, co dodatkowo przełożyło się na *konstrukcję badań przestrzennego zróżnicowania poziomu dostępności do usług publicznych*. O ile można się bezapelacyjnie zgodzić z Kandydatem, że badanie to mogło stanowić *impuls do zwrócenia uwagi na zagadnienie dostępności do usług publicznych i podjęcia szerszych badań w tym zakresie*, o tyle wskazane wcześniej rezultaty są dyskusyjne. Badanie przynosi bowiem obraz zjawiska charakterystyczny dla celowo dobranej grupy respondentów (mobilni, aktywni ekonomicznie, użytkownicy konkretnej drogi) z celowo dobranej grupy gmin (a wybór nie był związany z tematyką cyklu). Problematiczne może więc być generalne wnioskowanie na tej podstawie na temat czynników wpływających na społeczną percepcję poziomu dostępności do wybranych usług publicznych. Co więcej, Habilitant wskazuje, że uzyskane w badaniu wyniki przełożyły się na konstrukcję dalszych badań. Nie należy przez to rozumieć, że owa konstrukcja jest wadliwa, a jedynie zwrócić uwagę chociażby na fakt, że z perspektywy problematyki ocenianego cyklu, uzyskany obraz mógł na późniejszym etapie nie pozwolić na uwzględnienie istotnych cech percepcji dostępności. Dla przykładu, jednym z uwzględnianych w cyklu procesów demograficznych jest starzenie się. Wraz z wiekiem, mobilność przestrzenna ludności spada. Dla osób starszych znacznie większe znaczenie ma np. *walkability*. Upraszczając, zupełnie inaczej postrzegają oni przestrzeń dzielącą ich od celu podróży (np. lokalizację usługi), przez co też inna może być ich percepcja dostępności do usług. Powstaje więc pytanie, czy i ewentualnie w jakim stopniu

spoglądanie na dostępność oczami mobilnych i aktywnych zawodowo, daje możliwość uwzględnienia punktu widzenia innych, szczególnie wrażliwych grup społecznych?

Druga z publikacji³ (*Population changes and population ageing in Poland between 1960 and 2011*) realizuje drugi z celów szczegółowych - *Identyfikacja głównych procesów ludnościowych, ich skali i prawidłowości przestrzennych na poziomie lokalnym (gminnym)*. Powstała ona w związku z realizacją projektu badawczego, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (2014/13/B/HS4/03495) w latach 2015-2019, a kierowanego przez prof. dr hab. Przemysława Śleszyńskiego. W artykule opisano analizę zmian w całkowitej liczbie ludności w Polsce oraz liczby i udziału osób w wieku 60 i więcej lat. Dane ze spisów powszechnych z lat 1960-2011 zostały przeanalizowane na poziomie poszczególnych gmin (według klasyfikacji LAU 2). W trakcie badania wyodrębniono dziewięć różnych typów gmin, które zostały sklasyfikowane na podstawie dwóch kryteriów: absolutnego przyrostu populacji oraz udziału osób w wieku 60 lat i starszych. Wyróżniono trzy charakterystyczne procesy ludnościowe: depopulację obszarów peryferyjnych, koncentrację ludności w obrębie aglomeracji i dekoncentrację ludności w obrębie zespołów miejskich. Wskazano również najważniejszy proces w obrębie zmian w strukturze demograficznej populacji Polski - systematyczne postarzanie struktury wieku.

Zrealizowane badanie należy uznać za solidny fundament do dalszych analiz, włączających wątek demograficzny do zagadnień poświęconych dostępności. Przedstawione podejście badawcze znalazło zastosowanie w osiągnięciu celu numer pięć (*Identyfikacja dysproporcji w poziomie dostępności do usług publicznych w zależności od nasilenia i charakteru procesów demograficznych oraz identyfikacja istniejących prawidłowości przestrzennych*), który jest omawiany w artykule podsumowującym oceniany cykl publikacji. W ramach tego podsumowania, eksponowane są przestrzenne powiązania między dostępnością usług publicznych a różnymi grupami demograficznymi w gminach. Ponadto, w celu realizacji celów numer trzy oraz cztery, wykorzystano także informacje, dotyczące rozmieszczenia ludności oraz jej podział na różne grupy wiekowe.

³ Wkład Kandydata (autora wiodącego): pomysłodawca badań; koncepcja artykułu, zakres, układ treści; przegląd literatury; opracowanie wyników i sformułowanie wniosków; przeprowadzenie artykułu przez proces wydawniczy; autor korespondencyjny. Udziały procentowe: Wiśniewski R., – 80%, Szejgiec-Kolenda B. – 10%, Śleszyński P. – 10%.

Trzecia z kolei publikacja⁴ (*Dostępność przestrzenna do usług publicznych w Polsce*) obejmuje wynik realizacji celu szczegółowego, dotyczącego *identyfikacji poziomu dostępności do usług publicznych (administracja publiczna, opieka nad dziećmi do lat 3, usługi edukacyjne, medyczne, kulturalne) w Polsce na poziomie gminnym (2015) i ich terytorialnego zróżnicowania*. Publikacja powstała w ramach projektu badawczego, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (2013/09/D/HS4/02679), realizowanego w latach 2014–2017, którego kierownikiem był dr hab. Marcin Stępiak (wiodący autor publikacji). Z głównego celu projektu/publikacji wyłania się szereg celów pomocniczych, które można podzielić na dwie główne kategorie: cele związane z metodologią badawczą oraz cele poznawcze. W ramach pierwszej grupy, stawiano sobie za zadanie uporządkowanie obecnej wiedzy i rozwinięcie oprzyrządowania badań, dotyczących dostępności przestrzennej do usług, przy szczególnym uwzględnieniu potencjału narzędzi GIS w poprawie efektywności analiz dostępności. Należy zgodzić się z Habilitantem, że dotychczas brakowało szczegółowej wiedzy na temat przestrzennego rozmieszczenia dostępności do usług na obszarze całej Polski. Istniejące badania koncentrowały się głównie na poszczególnych regionach lub skupiały się na wybranych rodzajach usług. Aktualnie omawiana publikacja stanowi ważne osiągnięcie naukowe, jako pierwsze kompleksowe opracowanie prezentujące dostępność do usług publicznych w rozdzielczości gminnej. Istotnie, wypełnia ona lukę w dotychczasowej wiedzy, rzucając światło na aspekty lokalne, które wcześniej bywały pomijane. Co więcej, autorzy pracy nie ograniczyli się jedynie do ogólnego spojrzenia na dostępność do usług, ale przeprowadzili analizy dla ich różnych typów, wykorzystując różnorodne, specjalnie dostosowane wskaźniki. Takie holistyczne podejście pozwala uzyskać bardziej precyzyjną ocenę dostępności do różnorodnych usług na poziomie lokalnym, co z kolei może mieć istotne znaczenie dla kształtowania polityk, między innymi przestrzennej i transportowej. Dr Rafał Wiśniewski podkreśla zastosowanie podejść badawczych, uwzględniających element konkurencji. Założyć można, że chodzi o rozwiązania z zakresu metod określania obszarów rynkowych (w publikacji sięgnięto po jej formę w postaci *2SFCA – 2 Step Floating Catchment Area method*).

W kontekście kolejnych etapów badawczych, prowadzących ku osiągnięciu głównego celu cyklu, kluczowe jest podkreślenie, że zróżnicowanie dostępności do usług ujawnia się

⁴ Wkład Kandydata: współtwórca zakresu i układu treści; gromadzenie i opracowanie danych (współtwórca); opracowanie wyników analiz empirycznych – wiodąca rola w powstaniu rozdziałów 6-10 (str. 103-222) dot. wszystkich analizowanych usług publicznych; synteza i opracowanie wniosków (współtwórca); przeprowadzenie publikacji przez proces wydawniczy. Udziały procentowe: Stępiak M. – 60%, Wiśniewski R. – 25%, Goliszek S. – 10%, Marcińczak S. – 5%.

również w zależności od rodzaju badanych usług. Najbardziej widoczną polaryzację zaobserwowano w przypadku usług opiekuńczych, gdzie obszary metropolitalne i miejskie wyróżniają się najwyższym poziomem dostępności, podczas gdy obszary wiejskie, peryferyjne, zwłaszcza we wschodniej części kraju, charakteryzują się najniższym poziomem dostępności. Różnice te są szczególnie istotne w kontekście zapewnienia równego dostępu do tego rodzaju wsparcia. W przypadku administracji publicznej, zróżnicowanie wynika głównie z rejonizacji usług, podczas gdy w obszarze usług kulturalnych dominuje wysoki stopień centralizacji. Obraz dostępności usług edukacyjnych i medycznych wykazuje najmniejsze zróżnicowanie. Równomierne rozmieszczenie tego typu placówek przyczynia się do tego, że dostęp do tych usług nie podlega tak wyraźnym regionalnym dysproporcjom. To cenna informacja, która może stanowić punkt wyjścia do dalszych rozważań na temat równości dostępu do kluczowych usług społecznych. W wyniku identyfikacji przestrzennego zróżnicowania dostępności do usług publicznych oraz analizy różnic między poszczególnymi rodzajami usług, udało się Habilitantowi skutecznie zbliżyć do realizacji celu numer pięć.

Przedostatnia publikacja w cyklu⁵ (*Delineation of health care deserts using accessibility measures: the case of Poland*) została przygotowana w ramach dwóch projektów badawczych, finansowanych przez Narodowe Centrum Nauki (2016/21/B/HS4/01578, 2014/13/B/HS4/03495, kierowanych odpowiednio przez prof. dr hab. Piotra Rosika i prof. dr hab. Przemysława Śleszyńskiego) i w ramach Ramón y Cajal Programme. Przedstawione w niej wyniki stanowią realizację celu szczegółowego - *ocena przydatności miary dostępności do usług w celu wyznaczania obszarów peryferyjnych (na przykładzie usług medycznych; wyznaczanie tzw. health care deserts)*. O ile słuszności wykorzystania metod z zakresu analiz dostępności do badań z zakresu geografii usług dowodzi publikacja numer trzy, to publikacja czwarta świadczy o ich dużej przydatności w procesie identyfikacji obszarów peryferyjnych. Natomiast podobnie jak w przypadku publikacji trzeciej, również tutaj problematyka przemian demograficznych schodzi na drugi plan. Zastosowanie różnorodnych strategii pomiaru dostępności świadczeń pozwoliło autorom zidentyfikować obszary peryferyjne, gdzie dostępność do usług zdrowotnych jest niewystarczająca. W dążeniu do ich wskazania zaproponowano porównanie różnic w dostępności z uwzględnieniem:

⁵ Wkład Kandydata: współtwórca koncepcji artykułu, zakresu i układu treści; przegląd literatury; opracowanie wyników i sformułowanie wniosków (współtwórca); wiodąca rola w powstaniu rozdz. 1. Introduction, rozdz. 2. Methods for measuring peripherality/accessibility (2.3. Accessibility of selected medical services), rozdz. 3. Methodology (3.1. Travel times); sformułowanie wniosków (współtwórca); przeprowadzenie artykułu przez proces wydawniczy. Udziały procentowe: Rosik P. – 33,33%, Stępiak M. – 33,33%, Wiśniewski R. – 33,33%.

- zastosowanej miary dostępności – najkrótszy czas przejazdu do najbliższej placówki, odsetek ludności, dostępność skumulowana, dostępność potencjałowa, metoda wyznaczania obszarów rynkowych,
- rodzaju świadczenia zdrowotnego – apteki, placówki podstawowej opieki zdrowotnej, szpitalne oddziały ratunkowe, szpitale i przychodnie specjalistyczne,
- metody określania obszaru peryferyjnego – stała wartość progowa, najgorsze decyle.

Badania przeprowadzone na terenie całej Polski jednoznacznie potwierdzają, że dostępność do usług medycznych jest ściśle związana z kilkoma kluczowymi czynnikami. Jak można się było domyślać, bez względu na rodzaj placówek zdrowotnych czy zastosowane metody badawcze, istotne znaczenie ma przede wszystkim gęstość zaludnienia oraz rozmieszczenie placówek medycznych. Dodatkowym czynnikiem jest infrastruktura drogowa. Zarówno ilość, jak i jakość dróg mają bezpośredni wpływ na to, jak szybko można dotrzeć do placówek medycznych. Obszary, w których istnieje dobrze rozwinięta infrastruktura drogowa, zazwyczaj cechują się lepszym dostępem do usług medycznych. W przypadku słabo rozwiniętej infrastruktury drogowej, nawet obecność placówek medycznych może nie gwarantować szansy skorzystania z usługi, ponieważ trudności w transporcie mogą ograniczać opiekę zdrowotną dla niektórych społeczności (np. tych szczególnie wrażliwych – osoby starsze czy z niepełnosprawnościami). Wypracowana przez zespół autorski metodyka wskazuje, że pełna identyfikacja obszarów peryferyjnych względem dostępności do usług, zwłaszcza w kontekście usług medycznych, jest możliwa jedynie poprzez zastosowanie wskaźnika o charakterze uniwersalnym. Z punktu widzenia aplikacyjności uzyskanych rezultatów, cenne są spostrzeżenia wskazujące, że brak podejścia całościowego, niesie ryzyko, że część obszarów (np. peryferia wewnętrzne) zostanie niesłusznie pominięta w procesie podziału różnego rodzaju funduszy pomocowych a z kolei inne mogą być uwzględnione, nawet jeśli deficyt usług dotyczy jedynie wybranych ich typów (może drugorzędnych z perspektywy tej konkretnej lokalnej społeczności).

Badanie, którego wyniki przedstawiono powyżej, jasno ukazuje, że wypracowana ścieżka analizy dostępności do usług ma widoczny potencjał praktyczny. Cel, jakim było sprawdzenie użyteczności tej miary, został osiągnięty, co przełożyć się może na dobry przykład praktycznego wykorzystania *know-how*. Efekt badań prowadzonych przez dra Rafała Wiśniewskiego wraz ze współautorami potwierdza, że wskaźnik dostępności jest skutecznym narzędziem do identyfikacji obszarów o niedostatecznej dostępności do usług publicznych. Co istotne, pozwala również na precyzyjne określenie procesów polaryzacji przestrzennej

w kontekście ich świadczenia. Te wnioski mają niewątpliwie znaczenie dla podejmowania decyzji dotyczących kształtowania rozwoju przestrzennego w różnych skalach i ukierunkowanych na zwiększenie dostępności kluczowych usług publicznych. Wprowadzenie tych ustaleń w praktykę może przyczynić się do bardziej zrównoważonego i sprawiedliwego rozwoju społecznego.

Badania ujęte w zamykającej cykl publikacji⁶ (*Accessibility of public services in the age of ageing and shrinking population: are regions following trends*) miały za zadanie identyfikację dysproporcji w poziomie dostępności do usług publicznych w zależności od nasilenia i charakteru procesów demograficznych oraz identyfikację istniejących prawidłowości przestrzennych. Publikacja została przygotowana w ramach działań związanych z realizacją projektów finansowanych przez Narodowe Centrum Nauki (2014/13/B/HS4/03495 i 2013/09/D/HS4/02679, kierowanych odpowiednio przez prof. dr hab. Przemysława Śleszyńskiego i dr hab. Marcina Stępniaaka) oraz Spanish Agencia Estatal de Investigación (RYC-2017-22263, kierownik: dr hab. Marcin Stępniaak). Publikacja czerpie z wcześniej osiągniętych wyników badań dra Rafała Wiśniewskiego (i współautorów) w zakresie obu problematyk: dostępności do usług i procesów demograficznych, i w syntetyczny sposób łączy je, przynosząc cenny efekt synergiczny.

Analiza dostępności do usług publicznych obejmowała osiem różnych typów demograficznych gmin, z wyłączeniem jednego, który nie był reprezentowany w badaniu. W analizie uwzględniono dwa kluczowe procesy ludnościowe: zmiany liczby ludności w okresie 1995-2015 oraz demograficzne starzenie się społeczeństwa. Przeprowadzone badania stanowią syntezę szeregu działań prowadzonych w ramach opublikowanego cyklu. Typy demograficzne gmin, które zostały poddane analizie pod kątem dostępności do usług publicznych, oraz zidentyfikowane procesy ludnościowe, zostały zaczerpnięte z drugiego artykułu w cyklu publikacji. Kluczowymi elementami analizy dostępności usług i ich przestrzennego zróżnicowania były kolejno pozycje trzecia i czwarta w cyklu. Publikacja przynosi szereg cennych wniosków czasowych dedykowanych poszczególnym rodzajom usług, jednak z perspektywy jej roli w ocenianym cyklu, na szczególne podkreślenie zasługuje konstrukcja badania (w tym jego wyposażenie w narzędzia badawcze), która z jednej strony

⁶ Wkład Kandydata (autora wiodącego): pomysłodawca opracowania; koncepcja artykułu, zakres, układ treści; przegląd literatury; opracowanie wyników i sformułowanie wniosków (autorstwo rozdziałów: Introduction, Key theoretical approaches..., Demography in Poland..., Results; wiodąca rola w powstaniu rozdziałów: Measuring accessibility..., Discussion and conclusions); przeprowadzenie artykułu przez proces wydawniczy; autor korespondencyjny. Udziały procentowe: Wiśniewski R. – 80%, Stępniaak M. – 10%, Szejgiec-Kolenda B. – 10%

pozwoili uwzgldnić bardzo szeroki i wielowtkowy zakres danych ródowych a z drugiej przyniosła wzgldnie łatwe do interpretacji wyniki. Na przykład, można przytoczyć wnioski dotyczące zróżnicowania dostępności do usług w zależności od cech demograficznych. Jeśli chodzi o usługi administracyjne i opiekę nad dziećmi, poziom dostępności w obszarach dotkniętych depopulacją i starzejących się jest podobny. Natomiast w przypadku usług edukacyjnych i medycznych zauważa się lepszą dostępność w obszarach z depopulacją niż w tych dotkniętych starzeniem się społeczeństwa. Odwrotna sytuacja występuje w przypadku usług kulturalnych. Najniższy poziom dostępności „ogólnej” i poszczególnych rodzajów usług występuje głównie w jednostkach, gdzie oba te procesy demograficzne sobie towarzyszą. Podobnie jak w przypadku wcześniej omawianych prac w cyklu, również i w artykule podsumowującym, dużą rolę odrywają opracowania kartograficzne – szczególnie z perspektywy wspomnianej objętości danych ródowych.

Dr Rafał Wiśniewski kończy swój *autorski komentarz* podsumowaniem, w którym odnosi się do zobowiązań, które postawił przed sobą formułując cele ocenianego cyklu prac. Podaje główne wnioski i dokonuje ich analizy porównawczej z wynikami analiz prowadzonych przez innych badawczy, wskazując na obszary gdzie się one pokrywają, a gdzie dopełniają. Habilitant rozlicza się również wzgldem postawionych hipotez badawczych. O ile pierwsza została w pełni zweryfikowana pozytywnie, o tyle w przypadku drugiej, pojawiły się zasygnalizowane wcześniej niejednoznaczności. Weryfikacja jest bowiem na połę pozytywna i negatywna, w zależności w jaki sposób doszczegółowiony byłby jej zapis – dostępność do wszystkich badanych usług czy wybranych z tego zbioru. Niemniej jednak oba spojrzenia zostały rzeczowo omówione i dobrze uargumentowane przytoczonymi wynikami badań. Dr Rafał Wiśniewski odniósł wyniki zawarte w cyklu publikacji do problemu sprawiedliwości społecznej aby następnie przejść do wskazania pól praktycznego ich zastosowania (zapisy te traktować można również jako rekomendacje) oraz kierunków dalszych badań. Nie są to w żadnym razie wyczerpane możliwości, ani w przypadku aplikacyjności ani kolejnych pól analizy. Objętość merytoryczna publikacji zawartych w cyklu z pewnością daje podstawy do szerszej grupy potencjalnych wdrożeń w rzeczywistość społeczno-gospodarczą a jednocześnie rodzi kolejne pytania, stanowiące kanwę dla pogłębionych badań. *Komentarz* Autora kończy bibliografia, obejmująca blisko sto pozycji.

Cykl pięciu powiązanych publikacji naukowych pod tytułem *Dostępność do usług publicznych w kontekście przemian ludnościowych* charakteryzuje się ugruntowaną metodologią badawczą, bogatym materiałem empirycznym oraz interdyscyplinarnym

podejściem do tematu. Kandydat (wraz ze współautorami) sprawnie łączy w nich fundamenty teoretyczne z wątkami aplikacyjnymi, co sprawia, że prace są istotnym źródłem wiedzy zarówno dla badaczy (także dla osób spoza obszaru nauk społecznych), praktyków oraz decydentów politycznych. Przedłożone do oceny osiągnięcie naukowe, stanowi tym samym znaczny wkład w rozwój dyscypliny geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna.

4. Ocena pozostałych osiągnięć naukowych

Dr Rafał Wiśniewski wskazał trzy, położone na uboczu zakresu tematycznego ocenianego cyklu, nurty badawcze, na których koncentrują się Jego zainteresowania naukowe. Są to: *interakcje transgraniczne, ze szczególnym uwzględnieniem przepływów ludności; przemiany ludnościowe i narodowościowe na obszarze dawnego Związku Radzieckiego oraz codzienna mobilność ludności (dojazdy do pracy).*

Pierwszy z nich dotyczy analiz ruchu granicznego przez wschodnią granicę Polski na odcinku: rosyjskim, białoruskim i ukraińskim. Badania ukierunkowane były na zidentyfikowanie czynników kształtujących owe zjawisko. Badania Kandydata pozwoliły mu wyróżnić uwarunkowania o charakterze: infrastrukturalnym, ekonomicznym, politycznym i geopolitycznym. Dr Rafał Wiśniewski w zakres swoich analiz włączył również sam ruch graniczny - jego strukturę i wielkość. Weryfikował ponadto przydatność tego zjawiska, jako potencjalnego miernika w analizach cech relacji transgranicznych. Wyniki wszystkich tych wątków znalazły swoje odzwierciedlenie w licznych publikacjach, zarówno artykułach jak i monografiach naukowych.

W zakresie tematyki przemian ludnościowych i narodowościowych na obszarze dawnego ZSRR, dr Rafał Wiśniewski skoncentrował się na zmienności skali badanych zjawisk względem grup etnicznych nimi objętych. Badania dotyczyły ponadto, procesów depopulacji rosyjskich miast czy przestrzennego ujęcia zmian terytorialnych Rosji. Podobnie jak problematyce interakcji transgranicznych, tej również Habilitant poświęcił grupę prac naukowych.

Ostania z wylistowanych problematyk, to codzienna mobilność ludności. Habilitant poświęcił jej chociażby swoją rozprawę doktorską. W jej zakresie odnosił się między innymi do problematycznego braku dostępności danych statystycznych obrazujących to zjawisko czy identyfikacji uwarunkowań wpływających na mobilność ludności. Poza dojazdami do pracy,

badał On również mobilność w zakresie turystyki na pograniczu polsko-słowackim i przemiany międzynarodowej mobilności Polaków.

Wszystkie, a szczególnie dwa ostatnie, wątki badawcze wyraźnie korespondują z tematyką ocenianego cyklu publikacji. Wskazują one na przemyślaną ciągłość badań, doskonalenie warsztatu badawczego i poszerzanie tła teoretycznego, względem którego dr Rafał Wiśniewski realizował kolejne zadania badawcze.

5. Ocena istotnej aktywności naukowej

Dr Rafał Wiśniewski uczestniczył w realizacji 29 projektów badawczych (w tym siedmiu przed uzyskaniem stopnia doktora) o charakterze naukowym lub aplikacyjnym, w zespołach o różnej liczebności i zróżnicowanym poziomie umiędzynarodowienia. Wyłącznie w jednym z nich pełnił funkcję kierownika (*Dostępność do usług publicznych a wykluczenie społeczne w kontekście przemian demograficznych*; badania wstępne/pilotażowe realizowane w latach 2019-2021; środki przyznane w ramach konkursu MINIATURA 3 NCN). W pozostałych (finansowanych między innymi przez NCN i ESPON) pełnił funkcję wykonawcy, o różnym zakresie odpowiedzialności, np.: organizacja i koordynacja prac zespołu przeprowadzającego badania terenowe czy koordynacja i przeprowadzenie badań ankietowych. Przeprowadzenie wskazanych przedsięwzięć badawczych dało Habilitantowi możliwość realizacji mobilności naukowej (np. do Rosji czy Słowacji) i przygotowania szeregu publikacji o charakterze raportów.

Dr Rafał Wiśniewski aktywnie uczestniczył w 18 konferencjach naukowych, w tym w pięciu przed uzyskaniem stopnia doktora. Mobilność naukowa Kandydata, niewynikająca z konieczności realizacji zadań przewidzianych w projektach badawczych, miała miejsce głównie przed uzyskaniem stopnia doktora (np. kilkudniowe staże w Rosji i Białorusi w 2010 r.). Habilitant był ponadto kilkakrotnie odpowiedzialny za przebieg wizyt naukowców z zagranicy (np. z Holandii czy Ukrainy) w Polsce. Na polu recenzowanych prac naukowych czy wniosków o finansowanie badań, szczególnie z perspektywy posiadanego stażu pracy naukowej, Habilitant nie wykazuje się dużą aktywnością.

6. Ocena działalności dydaktycznej, organizacyjnej i popularyzatorskiej

Dr Rafał Wiśniewski uczestniczył w organizacji sześciu naukowych konferencji o zasięgu krajowym i międzynarodowym, w tym w dwóch przypadkach pełnił funkcję sekretarza. W zakresie aktywności organizacyjnej, Kandydat wskazuje udział w pracach

organizacyjnych różnego rodzaju badań. Przygotowanie przebiegu badania jest zazwyczaj bardzo ważnym elementem procesu badawczego i trudno jest je z niego wyłączyć, jako osobną działalność organizacyjną. Może to być jednak pole do dyskusji. Trudno natomiast zgodzić się na klasyfikowanie opracowywania formularzy ankietowych i formularzy wywiadów do działalności organizacyjnej (chyba, że mowa jedynie o redakcji technicznej). Są to kluczowe elementy badań, biorących pod uwagę dane pozyskiwane w drodze wykorzystania tego typu narzędzi.

Na uznanie zasługuje zaangażowanie dra Rafała Wiśniewskiego w działalność (np. skuteczne aplikowanie o środki na rozwój czasopisma) Przeglądu Geograficznego, zarówno jako sekretarza redakcji, jak i redaktora naczelnego. W zakresie działalności popularyzatorskiej i dydaktycznej cennym doświadczeniem jest zapewne dwuletnia współpraca Habilitanta z Wydawnictwami Szkolnymi i Pedagogicznymi, w zakresie opracowywania podręczników do gimnazjum i szkół średnich czy też autorstwo dwóch artykułów popularno-naukowych. Niezbyt obszerny zakres działalności dydaktycznej uzupełniają: opieka nad praktykami studenckimi, realizowanymi w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN (w latach 2012-2020) i promotorstwo pomocnicze rozprawy doktorskiej mgra Michała Konopskiego (2021 r.). Kandydat nie realizował działalności popularyzatorskiej po otrzymaniu stopnia doktora. Również aktywność Habilitanta na polu współpracy z sektorem gospodarczym (jedno opracowanie przed otrzymaniem stopnia doktora) czy wykonawstwa ekspertyz lub innych opracowań, wykonanych na zamówienie instytucji publicznych lub przedsiębiorców (dwa opracowania) uznać można za niską.

7. Wniosek ogólny

Na podstawie wyżej przedstawionych szczegółowych analiz i ocen, mogę stwierdzić, że dr Rafał Wiśniewski swymi badaniami i publikacjami wniósł istotny wkład w rozwój dyscypliny naukowej geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna, zasługując na nadanie mu stopnia doktora habilitowanego.

Szymon Wiśniewski